

Mariusz Balcerek

Mord w Mitawie w 1615 roku i jego konsekwencje

Przegląd Historyczny 99/4, 603-618

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIUSZ BALCEREK
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Instytut Historii i Archiwistyki

Mord w Mitawie w 1615 roku i jego konsekwencje

W nocy z 20 na 21 sierpnia 1615 w Mitawie (niem. Mitau, łot. Jelgava), stolicy księstwa Kurlandii i Semigalii, zamordowano przywódców opozycji szlacheckiej w księstwie, braci Magnusa i Gotharda Nolde. Wydarzenie to doprowadziło do powołania przez Zygmunta III komisji, która wyruszyła do Kurlandii celem zbadania okoliczności śmierci braci. W wyniku przeprowadzonego śledztwa zarzut zorganizowania morderstwa postawiono młodszemu z książąt, Wilhelmowi. Na sejmie 1616 r. Zygmunt III dysponując pełnym zasobem dowodów zbrodni doprowadził do skazania go na wygnanie i pozbawienie tronu. Następstwem tych wydarzeń stało się uregulowanie stosunków w księstwie. *Formula Regiminis*, bo o niej mowa, stanowi ważną cezurę chronologiczną w dziejach księstwa Kurlandii i Semigalii.

Śmierć braci Nolde i pozbawienie władzy Wilhelma miały również szerszy wydźwięk międzynarodowy. Cała Europa zwróciła wzrok na małe nadbałtyckie księstwo. Gustaw Adolf wykorzystując sytuację Kurlandii w latach 1616–1617 przyjął propozycję Wolmara Farenbacha, który zaofiarował królowi szwedzkiemu swoje usługi. Efektem było wznowienie w 1617 r. przegasyłych już działań zbrojnych w Inflantach, zakończone zdobyciem przez Szwecję Parnawy (niem. Pernau, est. Pärnu), pierwszego trwałego nabytku na tym terenie.

Z tych względów wspomniane wydarzenia oraz ich skutki zasługują na dokładne przeanalizowanie. Dotychczasowa historiografia nie poświęciła im wystarczająco dużo miejsca. Musi to dziwić, bowiem zabójstwo braci Nolde przyciągało uwagę nawet pisarzy. Dowodem jest choćby powstanie sztuki teatralnej „Herzog Wilhelm von Kurland und die Brüder Nolde. Historisches Drama in fünf Acten” autorstwa barona Ferdinanda von Nolde¹. Pewne informacje o okolicznościach zamordowania braci Nolde i ich konsekwencjach znajdujemy w kilku syntezach dziejów księstwa Kurlandii i Semigalii z końca XVIII, XIX i początków XX w. autorstwa Ludwika Albrechta G e b h a r d i e g o, Karla

---

¹ F. von N o l d e, *Herzog Wilhelm von Kurland und die Brüder Nolde. Historisches Drama in fünf Acten*, Berlin 1873.

Wilhelma C r u s e, braci Augusta i Ernsta S e r a p h i m a oraz Leonida A r b u s o w a². Uzupelnieniem tych syntetycznych opracowań jest parę pozycji poświęconych księciu Wilhelmowi, księżnej Elżbiecie Magdalenie i Wolmarowi Farensbachowi³. Ostatnio sporem szlachty z książętami, który był przyczyną zabójstwa, zajęli się Martin H ü b n e r, Volker K e l l e r i Rolf B e n d e r s⁴. Wydarzenia nocy z 20 na 21 sierpnia i ich skutki nadal jednak pozostają słabo znane, szczególnie w historiografii polskiej⁵.

Źródłem do poznania morderstwa w Mitawie i jego skutków jest wiele. Najwięcej dokumentów dotyczących tej sprawy znajduje się w Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs oraz Rīgas Pilsētas Vēsturiskais Archīvs w Rydze⁶. Duża ich część przechowywana jest w postaci mikrofilmów w Herder–Institut w Marburgu⁷. Większość źródeł dotyczących konfliktu braci Nolde z księciem Wilhelmem wydał prawie 150 lat temu C. E. N a p i e r s k y w drugim tomie *Monumenta Livoniae Antiquae* pod tytułem „Aktenstücke zur Geschichte der Noldeschen Händel in Kurland zu Anfang des siebzehnten Jahrhunderts”⁸. Wiele

² L. A. G e b h a r d i, *Geschichte des Herzogtums Kurland und Semgallen, oder der Liefländischen Geschichte Zweyter Abschnitt*, Halle 1789; K. W. C r u s e, *Curland unter den Herzögen*, t. 1, Mitau 1833; A. S e r a p h i m, *Die Geschichte des Herzogtums Kurland 1561–1795*, Reval 1904; E. S e r a p h i m, *Baltische Geschichte im Grundriss*, Reval 1908; L. A r b u s o w, *Grundriß der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, Riga 1918.

³ A. S e r a p h i m, E. S e r a p h i m, *Aus den Tagen der Herzogin Elisabeth Magdalene von Kurland*, [w:] *Aus Kurlands herzoglicher Zeit. Gestalten und Bilderzwei füstengestalten des XVII. Jahrhunderts*, Mitau 1892, s. 5–152; A. S e r a p h i m, *Der Kurländer Wolmar Farensbach. Ein Parteigänger und Verräter des 17. Jahrhunderts*, [w:] *Aus der Kurländischen Vergangenheit. Bilder und Gestalten des siebzehnten Jahrhunderts*, red. E. S e r a p h i m, A. S e r a p h i m, Stuttgart 1893, s. 7–152.

⁴ M. H ü b n e r, *Der Streit zwischen Adel und Herzog. Das Herzogtum Kurland 1561–1795*, Mainz 1991, mps pracy magisterskiej; idem, *Herzog und Landschaft: Die Verfassung im Herzogtum Kurland bis 1617*, [w:] *Das Herzogtum Kurland 1561–1795. Verfassung, Wirtschaft, Gesellschaft*, t. I, red. E. O b e r l ä n d e r, I. M i s ā n s, Lüneburg 1993, s. 29–56; V. K e l l e r, *Der Roßdienst in Herzogtum Kurland*, Mainz 1991, mps pracy magisterskiej; idem, *Lehnspflicht und äußere Bedrohung: Der Streit um den Roßdienst im Herzogtum Kurland 1561 bis 1617*, [w:] *Das Herzogtum Kurland*, s. 57–98; R. B e n d e r s, *Das Stift Pilten auf dem Weg zur Adelsrepublik (1559–1617)*, Mainz 1996, mps pracy magisterskiej.

⁵ B. D y b a ś, *Na obrzeżach Rzeczypospolitej. Sejmik piltyński w latach 1617–1717 (z dziejów instytucji stanowej)*, Toruń 2004.

⁶ Latvijas valsts vēstures arhivs (dalej: LVVA), Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 57: Herzog Wilhelm und die Noldischen Hände 1613.; LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 58: Acta commissionis (1616–1618); LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 73: Noldische Händel 1604–1617; LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 2, lietas nr 3015: Dokumenti (ziņojumi, protokoli status u. c.) braļu Noldu slepkavības lietā. 1604.–1616. Rīgas pilsētas vēsturiskais archīvs (dalej: RPVA), Fonda nr 673, lietu apraksts nr 1, lietas nr 948: Miscellanea in Curlandica; Fonda nr 673, lietu apraksts nr 1, lietas nr 969: Curlandica: Noldesche Händel. 1601–1618; LVVA, Fonds nr 1100, lietu apraksts nr 13. 1422 g.–1942 g., Noldu Dzimta, lietas nr 1047: Dokumenti (ziņojumi, sūdizibas, proatokoli u. c.) par dzimtas locekļu konfliktu ar hercogu sakarā ar Kaletu muižas atņemšanu u. c. Privilēģiju jautājumiem, LVVA, Fonds nr 4038, lietu apraksts nr 2: XIV–XX gs., lietas nr 2255, Noldesche Handel.

⁷ Herder–Instituts in Marburg (dalej: HI), 540: Kurländische–Herzogliches Archiv (dalej: KHA), nr 38: Landtags–Rezesse 1554–1606; JGHI, KHA, nr 76: Streitigkeiten der Ritter und Landschaft mit Herzog Wilhelm. 1611–1616; JGHI, KHA, nr 77: Gravamina und andere Schriften wegen Herzog Wilhelm. 1613; JGHI, KHA, nr 1589: Sämtliche Landtägliche Schlüsse 1615–1700; JGHI, KHA, nr 1627: Kurländische Landtagsrecesse 1606–1642.

⁸ LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 58: *Aktenstücke zur Geschichte der Noldeschen Händel in Kurland zu Anfang des siebzehnten Jahrhunderts*, wyd. C. E. N a p i e r s k y, [w:] *Monumenta Livoniae Antiquae*, t. II, wyd. J. F. R e c k e, Leipzig 1839, s. 1–238; LVVA, Fonds nr 5759, lietu apraksts nr 2: XIV–XX gs., lie-

cennych dokumentów odnajdujemy również w Bibliotece PAN w Kórniku⁹. Oprócz tego pewną część materiałów dotyczących przede wszystkim konfliktu książąt z szlachtą na landtagach wydano w „Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands”¹⁰.

Pierwszy książę Kurlandii i Semigalii Gotthard Kettler umierając w wieku 70 lat, w 1587 r., pozostawił dwóch synów i jednocześnie następców tronu: Fryderyka i Wilhelma¹¹. W swoim testamencie wyznaczył obydwu synów władcami księstwa. Starszemu, księciu Fryderykowi, powierzył w zarząd wschodnią część swego władztwa, czyli Semigalię, z Mitawą jako stolicą. Młodszemu Wilhelmowi przypadła zachodnia część księstwa, Kurlandia z mającą pełnić rolę siedziby władcy Goldyngą (niem. Goldingen, łot. Kuldīga). Pod względem formalnym księstwo Kurlandii i Semigalii miało pozostać niepodzielone¹².

W 1596 r., bracia zawarli między sobą umowę, która będąc następstwem postanowień zawartych w testamencie księcia Gottharda, spowodowała podział księstwa. Zastrzeżono wówczas co prawda wspólne rządy nad księstwem, ale w wyniku umowy powstały dwa dwory książęce, dwa zarządy i związane z nimi odrębne sądownictwa. Tak jak było to wcześniej uzgodnione, Fryderyk otrzymał Semigalię, natomiast Wilhelm Kurlandię. W kwietniu 1598 r. umowa pomiędzy książętami została potwierdzona przez króla¹³.

Na tle podziału księstwa i co za tym idzie rozdwojenia funkcji wojskowych szlachty, zaczął narastać spór pomiędzy nią a książętami¹⁴. Innym zapalnym punktem było prawo indygenatu, którego książęta nie przestrzegali. Sprawa indygenatu mocno bolała szlachtę zwłaszcza, że książęta otaczali się cudzoziemcami, nie przepadającymi za miejscowymi. Solą w oku był najbardziej wpływowi człowiek księcia Wilhelma, pochodzący z Pomorza Paweł Spandkow, znany jako nieprzejednany wróg miejscowej szlachty¹⁵.

W kwestii podziału księstwa szlachta wyraziła swoje zdanie już w 1600 r. podczas landtagu w Kandawie (niem. Candau, łot. Kandava). Wskazywała wówczas między innymi na tytułaturę Wilhelma, który tytułował się księciem tylko Kurlandii, mimo zastrzeżenia wspólnych rządów. Sprawa zakończyła się jedynie na oficjalnym proteście szlachty, a przyczyny tego stanu rzeczy należałoby upatrywać w konflikcie polsko-szwedzkim¹⁶. Udział militarny księstwa w tym konflikcie był stosunkowo niewielki, ale zniszczenia spowodowane przez plądrowanie kraju przez wojska Rzeczypospolitej okazały się spore¹⁷. Wywołało to nawet opór chłopów kurlandzkich, którzy w dużych grupach atakowali

tas nr 1317, Donienie o posylkie posolstwa gercogu Wilhelmu i o jego prijemie. 1616 g., LVVA, Fonds nr 7363, lietu apraksts nr 3, lietas nr 134: V. Farensbaha ziņojumi, nopratinašanas protokoli u. c. dokumenti brāļu Nolžu slepkavības lietā (1615–1616).

⁹ BPAN Kórnik, 362.

¹⁰ *Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands*, t. XII, wyd. J. G. Bunge, Dorpad 1843.

¹¹ L. A. G e b h a r d i, op. cit., s. s. 32; L. Arbusow, op. cit., s. 220; M. H ü b n e r, *Herzog und Landschaft*, s. 40.

¹² M. H ü b n e r, *Herzog und Landschaft*, s. 43.

¹³ A. S e r a p h i m, *Die Geschichte des Herzogtums Kurland 1561–1795*, s. 43; M. H ü b n e r, *Herzog und Landschaft*, s. 46; V. K e l l e r, *Lehnspflicht*, s. 71; idem, *Herzog Friedrich von Kurland (1569–1642) Verfassungs-, Nachfolge- und Neutralitätspolitik*, Marburg 2005, s. 36.

¹⁴ M. H ü b n e r, *Herzog und Landschaft*, s. 48; V. K e l l e r, *Lehnspflicht*, s. 72–74; idem, *Herzog*, s. 36.

¹⁵ A. S e r a p h i m, *Die Geschichte*, s. 59.

¹⁶ *Protestatio*, Bauske, 26 lutego 1601, [w:] *Archiv*, s. 247; V. K e l l e r, *Lehnspflicht*, s. 72, 74.

¹⁷ BCzart., t. 99, TN, t. 99, Jan Karol Chodkiewicz do Zygmunta III, spod Dorpatu, 18 marca 1603, s. 343.

żołnierzy polsko-litewskich¹⁸. W dodatku w latach 1602–1603 księstwo przeżyło klęskę głodu, która mocno odbiła się na jego sytuacji¹⁹. Jedynym pozytywnym akcentem wojny był udział księcia Fryderyka w bitwie pod Kircholmem (lot. Salaspils), która okryła go sławą²⁰.

Wojna za Dźwiną tylko na krótki czas odciągnęła uwagę szlachty księstwa od spraw wewnętrznych. Jeden z jej przywódców, Magnus Nolde przekazał informacje o planach podziału księstwa do Warszawy. Próby usamodzielnienia się jednego z książąt, podejmowane na bezpośrednim zapleczu działań wojennych w Inflantach, zaniepokoiły Zygmunta III. Skutkiem tego był list króla do księcia Wilhelma z 1604 r., poruszający sprawę podziału, książęcego zarządu, sądownictwa oraz przeszkadzania szlachcie Semigalii w uczestnictwie w sejmikach kurlandzkich²¹. Sam Magnus Nolde w listach z 23 sierpnia i 28 września 1604 dawał rady księciu²², na co ten miał go porównać do Agryppy pouczającego Augusta²³. Sprawę tymczasowo zakończyło złożenie osobiście przez księcia Wilhelma hołdu lennego w następnym roku²⁴. Po tej ceremonii książę udał się w podróż po zachodniej Europie²⁵. Natomiast Magnus Nolde pozostał na dworze królewskim i jako sekretarz Zygmunta III odbywał ważne i trudne misje do Prus²⁶.

Podczas nieobecności Wilhelma starszemu z książąt powiodła się na landtagu w 1606 r. próba częściowego unormowania stosunków ze szlachtą²⁷. Ta jednak przerwana została przez punkt widzenia w kwestii wspólnych rządów obydwu książąt²⁸ oraz prawa indygenatu²⁹. Książę Fryderyk zdołał za to uzależnić od zgody brata zatwierdzenie obejmowania lenn przez szlachtę w księstwie³⁰. Problem ten ujawnił się w 1570 r., kiedy to wprowadzono podział na lenna tzw. stare i nowe. Te pierwsze, sprzed 1561 r., pozostawiono wówczas bez zmian, natomiast posiadacze nowych mieli odtąd w ciągu jednego roku

¹⁸ S. Herbst, *Kampanja letnia 1601*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” t. IV, 1931, s. 205; idem, *Wojna inflancka 1600–1602*, s. 83.

¹⁹ A. Seraphim, *Die Geschichte*, s. 48.

²⁰ S. Herbst, *Fryderyk Kettler*, PSB, t. VII, s. 165; H. Winer, *Kircholm 1605*, Warszawa 1987, s. 103, 104.

²¹ LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 73, Zygmunt III do księcia [Wilhelma], Warszawa, 8 lipca 1604, k. 1; sprawa związana z podziałem księstwa była później również przedmiotem korespondencji Zygmunta III z księciem Wilhelmem, Zygmunt III do księcia Wilhelma: HI, KHA nr 76, s. 13, Warszawa, 28 lutego 1605.

²² Magnus Nolde do księcia Wilhelma, 23 sierpnia 1604, Hasenpot, LVVA, Fonds nr 11000, lietu apraksts nr 13, lietas nr 1047, k. 14–21; 22–29; vide LVVA, Fonds nr 4038, lietu apraksts nr 2, lietas nr 2255, k. 4–26; Magnus Nolde do księcia Wilhelma, 28 września 1604, Hasenpot, LVVA, Fonds nr 1100, lietu apraksts nr 13, lietas nr 1047, 3–33; vide LVVA, Fonds nr 4038, lietu apraksts nr 2, lietas nr 2255, k. 27–30v.

²³ A. Seraphim, *Die Geschichte*, s. 60.

²⁴ HI, KHA nr 76, *Testimonium prestiti homagi*, s. 13–17; LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 2, lietas nr 3015: Dokumenti (zipojumi, protokoli status u. c.) brāļu Noldu slepkavības lietā. 1604.–1616, *Status Causae Illustrissimi Principis Wilhelmi Curlandiae Ducis contra Magnum Nollium citatum*, k. 5v; V. Keller, *Lehnspflicht*, s. 79.

²⁵ L. Arbusow, op. cit., s. 221.

²⁶ F. Mincer, *Objęcie rządów w księstwie pruskim przez elektora Joachima Fryderyka (marzec–wrzesień 1605)*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie”, 1963, nr 2 (80), s. 136.

²⁷ *Aktenstücke*, s. XII.

²⁸ HI, KHA nr 38, Landtagsrezess z Landtagu w Mitawie, 14 lutego 1606, s. 131–133; vide także HI, KHA nr 1627, s. 14, 1–14, 28 i 15, 3–15, 40.

²⁹ HI, KHA nr 38, Landtagsrezess z Landtagu w Mitawie, 14 lutego 1606, s. 144.

³⁰ Ibidem, s. 138; A. Seraphim, *Die Geschichte*, s. 61; M. Hübner, *Herzog un Landschaft*, s. 50–52; V. Keller, *Lehnspflicht*, s. 77–78; idem, *Herzog*, s. 45.

i jednego dnia postarać się o potwierdzenie własności³¹. Sądono wówczas powszechnie, że zawarto wyczekiwany kompromis, a dalsze panowanie książąt współpracujących ze szlachtą przyniesie wytchnienie zniszczonemu krajowi.

Jesienią 1607 r. powrócił z podróży książę Wilhelm³². Jego uwagę przykuł deformujący kształt księstwa powiat piltyński³³. Książęce plany przyłączenia powiatu do Kurlandii nie spodobały się zarówno szlachcie piltyńskiej, jaki i Magnusowi Nolde. Spór Noldego z księciem, zażegnany częściowo w 1605 r., odżył³⁴. W 1610 r. Wilhelm wezwał Magnusa i jego brata Gottharda do Goldyngi, aby zgodnie z postanowieniami landtagu z 1606 r. bracia złożyli mu hołd lenny z posiadłości Kallethen (Kalethen)³⁵. Mimo, że ojciec zobowiązał ich do tego w testamencie, bracia nie stawili się w stolicy Kurlandii, lecz wyjechali do Warszawy tracąc przez to swoje dobra³⁶. W Warszawie poskarżyli się królowi, w wyniku czego Zygmunt III nakazał zwrot posiadłości Magnusowi i jego bratu³⁷. Najwidoczniej niewiele to dało, skoro w czerwcu 1611 r. próbowano załagodzić sprawę na spotkaniu w Tukum w Kurlandii (niem. Tuckum, łot. Tukums), gdzie Nolde miał przeprosić księcia i otrzymać w zamian utracone dobra. Nie doszło jednak do tego z powodu niestawienia Magnusa³⁸.

W tym samym roku król powołał komisję mającą bliżej przyjrzeć się sporowi Magnusa Nolde z Wilhelmem³⁹. Zygmunt III zwrócił uwagę na zajęcie Kallethen przez księcia. Oprócz tego król zarzucił mu podział księstwa, przepuszczenie przez podległy mu teren korespondencji księcia Karola sudermańskiego oraz fakt, że książę nie walczył z wojnie polsko-szwedzkiej, za to niepokoił komisarzy królewskich wysłanych do Piltynia⁴⁰. Konflikt Magnusa Nolde z Wilhelmem, mający dotąd częściowo charakter prywatny, zaczął przeistaczać się w spór króla polskiego z jednym z książąt kurlandzkich⁴¹. Na razie nic poważniejszego z tego nie wynikało, ale stanowiło to zapowiedź ważnych wydarzeń.

³¹ M. Hübner, *Herzog un Landschaft*, s. 35.

³² *Aktenstücke*, s. XII; A. Seraphim, *Die Geschichte*, s. 62.

³³ V. Keller, *Herzog*, s. 81.

³⁴ A. Richter, *Geschichte der den russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen bis zur Zeit ihrer Vereinigung mit demselben*, t. II: *Die Ostseelände als Provinzen fremder Reiche. 1562–1721*, t. III: *Kurland unter den Herzögen. 1562–1795*, Riga 1858, s. 22; spór zaczął się jeszcze w 1599 r. od sprawy Pomiędzy braćmi Nolde a Henrykiem Butlerem, wówczas to książę Wilhelm poparł Butlera.

³⁵ V. Keller, *Lehnspflicht*, s. 81–82; idem, *Herzog*, s. 47–48.

³⁶ *Aktenstücke*, s. XIV; Pismo księcia Wilhelma, 30 lipca 1610, Goldynga, LVVA, Fonds nr 1100, lietu apraksts nr 13, lietas nr 1047, k. 39v; Pismo urzędników kurlandzkich, 12 stycznia 1611, Goldynga, ibidem, k. 41.

³⁷ LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 73, Zygmunt III do księcia [Wilhelma], 12 maja 1611 *ex castris ad Smolenscum*, k. 6.

³⁸ LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 2, lietas nr 3015, *Informatio in negotio Nolliano*, k. 106v; A. Seraphim, *Die Geschichte*, s. 63.

³⁹ HI, KHA, nr 76, Komisarze królewscy do księcia Wilhelma, Ryga, 2 lipca 1611, s. 21.

⁴⁰ LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 73, Komisarze królewscy do księcia Wilhelma, Ryga, 2 lipca 1611, k. 7–9; zarzut nieuczestniczenia w wojnie z księciem Karolem pada również w podsumowaniu sporu księcia z braćmi Nolde, *Recapitulatio injuriarum Illustrissimo principi Guilhelmo a Nalliu illatarum ad tenorem citationis contra Nollium obtenta*, LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 2, lietas nr 3015, k. 99.

⁴¹ Znajomość braci Nolde z księciem Wilhelmem sięga czasów studenckich. Magnus i Gothard Nolde studiowali wraz z księciem Wilhelmem w Rostocku, gdzie książę był przez pewien okres nawet rektorem *honoris causa* (A. Seraphim, *Die Geschichte*, s. 43; L. Arbusew, op. cit., s. 221). Podczas studiów Magnus wygłosił przemowę skierowaną do młodego wówczas księcia o wiele mówiącym tytule: *Memoriae Ducis Curlandaie optimi*

Sporządzony w Kallethen w kwietniu 1612 r. protokół królewskiego notariusza Heringa Trindiusa stwierdzał, że książę Wilhelm przekazał sporną posiadłość niejakiemu Hermanowi Dönhoffowi⁴². Polityka faktów dokonanych nie spodobała się Zygmuntowi III, który w związku z tym nakazał księciu wypłatę odszkodowania na rzecz Noldego. Posunięcie króla musiało stanowić dla księcia trudną do przełknięcia pigułkę, gdyż zaczął on zabiegać o wsparcie u wielu wpływowych osób w Rzeczypospolitej⁴³. Samego Zygmunta natomiast książę prosił o zmianę postanowienia tłumacząc się, że pieniądze dla Magnusa Noldego nadmiernie obciążą jego biednych poddanych⁴⁴. W dodatku Nolde chciał zwrotu swych rodowych posiadłości⁴⁵. Ponieważ w mniemaniu księcia wypłacenie odszkodowania uchodziłoby za porażkę, postanowił on tego nie robić, co na razie uszło mu na sucho. Tymczasem przeciągający się spór nabrzmiał do tego stopnia, że obydwie zwaśnione strony postanowiły rozpocząć pertraktacje. Po wstępnych rozmowach i ustaleniach, odbyły się one w Królewcu w październiku 1612 r., pośrednikami byli księżna Anna i Jan Zygmunt⁴⁶. Próba ugody nie mogła zakończyć się powodzeniem z powodu przekazania przez Wilhelma dóbr Noldego innemu szlachcicowi⁴⁷. Spór prawdopodobnie pozostawałby nadal w martwym punkcie, gdyby nie druga już interwencja poirytowanego przeciągającym się zatargiem Zygmunta III, który w październiku 1613 r. wezwał księcia Wilhelma do Warszawy, aby ten oczyścił się z zarzutów i złożył nowy hołd⁴⁸. Król raz jeszcze nakazał zwrot dóbr Noldemu, dodatkowo nakazał księciu, aby nie czynił problemów Magnusowi pod groźbą kary finansowej⁴⁹. Tak kończył się pierwszy akt sporu Magnusa Noldego z księciem Wilhelmem. Po raz kolejny wydawało się, że wszystko wróciło do normy.

Principis, Liv-, Est- und Kurländer auf der Universität zu Königberg, I: 1544–1710, oprac. A. Seraphim, „Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands”, t. XVI, 1893, s. 70.

⁴² LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 73, Protokół królewskiego notariusza Heringa Trindiusa, Kallethen, 21 kwietnia 1612, k. 12v; już w liście Zygmunta III do księcia Wilhelma z 12 maja 1611 król zarzucał księciu, iż ten przekazał posiadłość Kallethen Hermanowi Dönhoffowi, Zygmunt III do księcia [Wilhelma], Smoleńsk, 12 maja 1611, ibidem, k. 6; wg A. Seraphima obdarowanym przez księcia Wilhelma szlachcicem był Herman Grothus, A. Seraphim, *Die Geschichte*, s. 64.

⁴³ LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 73, Książę Wilhelm do NN, Goldynga, 27 kwietnia 1612, k. 25; Książę Wilhelm do NN, Goldynga, 29 kwietnia 1612, ibidem, k. 25; książę Wilhelm do Hieronima Wołłowicza b. d. m., ibidem, k. 26v; książę Wilhelm do Mikołaja Korffa, Goldynga, 29 kwietnia 1629, ibidem, k. 27.

⁴⁴ LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 73, Książę Wilhelm do Zygmunta III, Goldynga, 27 kwietnia 1612, k. 24.

⁴⁵ LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 73, Zygmunt III do księcia Wilhelma, Warszawa, 22 czerwca 1612, k. 29.

⁴⁶ LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 73, Relacja z rozmów, 7 października 1612, Caunae, k. 33; Protokół z rozmów, Kallethen, 21 października 1612, ibidem, k. 34v–35; *Postulata Generosi D[omi]ni Magni Nollii tran[saction]is*, b. m., 20 października 1612, LVVA, ibidem, k. 32; *Repostulata Illustrissimi in Livonia Curlandiae et Semigalliae Ducis Wilhelmi*, b. m., 21 października 1612, ibidem, k. 32v. Protestacja Bernharda Dirchowa, królewskiego sekretarza, Regimonti, 26 października 1612, ibidem, k. 36.

⁴⁷ A. Seraphim, *Die Geschichte*, s. 64.

⁴⁸ HI, KHA, nr 76, Zygmunt III do Magnusa Nolde, Warszawa, 2 października 1613, s. 121–123; tenże do księcia Wilhelma, Warszawa, 13 marca 1613, ibidem, s. 23–24, 27.

⁴⁹ 20 tys. florenów, Zygmunt III do księcia Wilhelma, Warszawa, 30 sierpnia 1614, HI, KHA, nr 77, s. 26–27; 30 tys. florenów, dekret Zygmunta III, Warszawa, 22 lipca 1614, [w:] *Aktenstücke*, s. 20–22; Fabian Rosen, Alexander Sacken, Otto Grothusen, Karol Flandering, Magnus Brincken i Johannes Amboten do księcia Wilhelma, Hasenpoth, 20 października 1614, JGHI, KHA, nr 76, s. 31; 40 tys. florenów A. R i c h t e r, op. cit., s. 31 i A. Seraphim, E. Seraphim, *Aus den Tagen*, s. 31–32.

„Przegrana” księcia Wilhelma w konflikcie z królewskim sekretarzem Magnusem Nolde poza finansowymi i czysto honorowymi aspektami miała również inny, poważniejszy wydźwięk. Uświadomiła ona bowiem części szlachty niebezpieczeństwo odsunięcia od władzy Wilhelma i przyłączenia części lub nawet całości księstwa do Rzeczypospolitej, a co za tym idzie, zagrożenie dla Kościoła ewangelickiego⁵⁰. Wywołało to podział wśród szlachty na część kurlandzką — zdecydowaną bronić swoich praw — i semigalską, bardziej ugodową, chcącą jeszcze szukać porozumienia z książętami⁵¹. Wilhelm zamierzał to wykorzystywać sądząc, że da się wszystko załatwić po jego myśli. Z okresu tego pochodzi „Apologia pro Ill[ustriss]imo Principe ac Domino D[omi]no Gvilhelmo, in Livonia, Curlandiae et Semigalia Duce adversus”⁵². Powstałe prawdopodobnie z polecenia księcia Wilhelma pismo, przedstawiając historię sporu z Noldem miało za zadanie ukazanie księcia w dobrym świetle i oczernienie Magnusa Noldego. Sam Wilhelm zdecydował się wówczas ponownie udać w podróż, chcąc zapewne przeczekać trudną sytuację⁵³.

Gdy książę wrócił, spór z Magnusem Nolde odnowił się. Podczas pobytu w Warszawie książę przedstawił Magnusa jako rebelianta, który doprowadził do okupacji Windawy przez Szwedów na początku wojny polsko-szwedzkiej⁵⁴. Jedyne co mógł wówczas zrobić Zygmunt III, to wziąć pod opiekę Magnusa i innych przedstawicieli opozycyjnej szlachty kurlandzkiej⁵⁵. Ówczesna sytuacja Rzeczypospolitej nie przedstawiała się jasno. Zagrożenie tureckie, niezakończony wojny z Moskwą i Szwecją oraz problem kozacki mocno niepokoiły króla. Do tego dochodziły problemy wewnętrzne: konfederacja miast, rozruchy na tle religijnym oraz potężna opozycja. Doszło nawet do tego, że samego Jana Karola Chodkiewicza posądzano o próby rokoszu na Litwie⁵⁶.

Tymi narastającymi problemami Zygmunt III planował zająć się na sejmie w 1615 r. Ciągłe kłótnie i brak porozumienia pomiędzy szlachtą a królem doprowadziły do rozejścia się sejmu bez podjęcia uchwał. Jeśli chodzi o spór szlachty kurlandzkiej i Magnusa Nolde z księciem Wilhelmem, wynik sejmu nie satysfakcjonował żadnej ze stron mimo łaskawego przyjęcia przedstawicieli szlachty przez króla⁵⁷. Szlachta kurlandzka mogła uważać się po części za zwycięzcę w tej batalii. Książętom bowiem nie pomogło ani wstawiennictwo księcia saskiego Jana Jerzego, ani dobrze do nich nastawionych senatorów. Na dodatek 15 kwietnia król ponownie wziął pod opiekę 33 opozycjonistów z 24 rodów szlacheckich⁵⁸.

W takich oto, pełnych napięcia i niepewności okolicznościach Zygmunt III wyznaczył na 13/23 czerwca landtag w Autz (łot. Auce). Książęta nie wzięli w nim jednak udziału.

⁵⁰ *Aktenstücke*, s. XVI.

⁵¹ A. S e r a p h i m, *Die Geschichte*, s. 66.

⁵² LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 55, *Apologia pro Ill[ustriss]imo Principe ac Domino D[omi]no Gvilhelmo, in Livonia, Curlandiae et Semigalia Duce adversus*, k. 132–183v.

⁵³ V. K e l l e r, *Lehnspflicht*, s. 82.

⁵⁴ LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 73, Gothard Nolde do [Magnusa Nolde], [Warszawa], 8 marca 1614, k. 43; *Status Causae*, k. 5v.

⁵⁵ LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 73, Gwarancja bezpieczeństwa Zygmunta III dla Magnusa Nolde, [Warszawa], 23 września 1614 Warszawa, k. 45–46; gwarancja bezpieczeństwa Zygmunta III dla szlachciców kurlandzkich, Warszawa, 23 września 1614, ibidem, k. 47–47v; HI, KHA nr 76, gwarancja bezpieczeństwa Zygmunta III dla szlachciców kurlandzkich, Warszawa, 23 września 1614, s. 33–34, 37–39.

⁵⁶ S. O c h m a n n, *Sejmy z lat 1615–1616*, Wrocław 1970, s. 10–43.

⁵⁷ Ibidem, s. 91–92; V. K e l l e r, *Lehnspflicht*, s. 83.

⁵⁸ Asekuracja Zygmunta III dla części szlachty, Warszawa, 15 kwietnia 1615, [w:] *Aktenstücke*, s. 211–212.

Zwołali za to swój landtag do Mitawy na 24 lipca/3 sierpnia⁵⁹. Szlachta zebrana w Autz zadeklarowała przybycie do Mitawy. Wolała szukać kompromisu z książętami niż podgrzewać i tak już napiętą sytuację⁶⁰. W Mitawie rozpoczęto wówczas przygotowania do przyszłego landtagu wróżące jego dramatyczny przebieg. Wilhelm za 40 florenów polskich potajemnie wynajął dwóch katów z Rygi⁶¹. Oprócz tego sprowadził do miasta zaciężną piechotę i kawalerię oraz ok. 300 uzbrojonych chłopów⁶². Tymczasem główni aktorzy przyszłych zdarzeń, bracia Magnus i Gotthard Nolde, nie zamierzali w ogóle przybyć na to zgromadzenie. Obydwaj przebywali wówczas w Rydze jako wysłannicy królewscy mający zająć się sporem miasta z jezuitami⁶³. Na czyj więc przyjazd przygotowywał się książę Wilhelm? Może jego pierwotnym celem był inny przywódca szlachty, Otto Grotthuss? A jeśli rzeczywiście książę myślał o braciach Nolde, to jak znaleźli się oni w Mitawie? Ich przybycie owiane jest mgiełką tajemnicy, ale wiadomo, że zamieszany był w to Jan Gotthard Tyzenhauz (starosta Marienburga) i przedstawiciele Rygi, za których namową bracia przyjechali do Mitawy⁶⁴.

W każdym razie, jeszcze przed przybyciem braci Nolde na sierpniowym landtagu w Mitawie panowało napięcie. Podczas pierwszego dnia obrad reprezentacja szlachty udała się na zamek, gdzie przedstawiła propozycję liczącą 39 punktów⁶⁵. Zawarte w niej postulaty, m.in. biorące Magnusa Noldego w obronę, rozwścieczyły Wilhelma⁶⁶. Sami książęta w swojej propozycji na landtag, oskarżyli Noldego o oszustwa i bunt, wskazując jednocześnie na dobre chęci Wilhelma. Słowa krytyki za niedawne wystąpienia na sejmie posypały się także na Ottona Grotthussa⁶⁷. Szlachta mimo to nie ugięła się przed gniewem Wilhelma i pochwaliła obydwu oskarżanych za walkę w imię jej postulatów, odrzucając jednocześnie wszelkie pomówienia o zdradę i bunt⁶⁸. W takiej oto napiętej sytuacji do miasta przybyli bracia Nolde. Zamieszkali w domu swojego ojca przy rynku⁶⁹. Sądzić można, że poza namowami Tyzenhauza skłoniło ich do tego także zdanie szlachty wyrażone w propozycji na landtag. Szlachta bowiem, oprócz poparcia dla ich sprawy, zaczynała podejrzewać braci Nolde o kierowanie się własnymi interesami⁷⁰. Do tego dodać należy chęć uczestniczenia samego Magnusa Nolde w tak ważnym wydarzeniu jakim był landtag. Jakie były rzeczywiście przyczyny przybycia braci do Mitawy w tym właśnie czasie i czy książę Wilhelm brał to pod uwagę, prawdopodobnie nigdy się już nie dowiemy.

⁵⁹ HI, KHA nr 76, Der Landtages Abschied, Autz, 13 czerwca 1615, s. 7; V. Keller, *Lehnspflicht*, s. 84.

⁶⁰ A. Seraphim, *Die Geschichte*, s. 67.

⁶¹ *Supplicatio in causa Noldiorum, Mitauiae occisorum*, Warszawa, 5 października 1615, [w:] *Aktenstücke*, s. 77; *Interrogatoria wegen Ermordung der Nolde*, [w:] ibidem, s. 145.

⁶² *Supplicatio*, s. 76.

⁶³ *Aktenstücke*, s. XVII.

⁶⁴ Ibidem, s. XVII.

⁶⁵ A. Seraphim, *Die Geschichte*, s. 68.

⁶⁶ *Der Landschafft Gravamina, eingegeben auf dem Landtage zu Mitau, den 4ten August 1615*, [w:] *Aktenstücke*, s. 212–217; A. Seraphim, *Die Geschichte*, s. 68.

⁶⁷ *Proposition auf den ausgeschriebenen Landtag zur Mitau den 24. July St. vet./4 August St. n. 1615*, [w:] *Aktenstücke*, s. 220–222.

⁶⁸ *Die Beantwortung auf der Fürtsen gethane Proposition, geschehen von der Ritter- und Landschafft*, [w:] *Aktenstücke*, s. 228–229.

⁶⁹ K. W. Cruse, *Curland unter den Herzögen*, t. I, Mitau 1833, s. 96.

⁷⁰ *Der Landschafft*, s. 214.

Przebieg wydarzeń w nocy z 10/20 na 11/21 sierpnia znamy dzięki złożonej królowi relacji naocznego świadka Fryderyka Nolde, protokołom śledztwa przeprowadzonego przez wysłanych do księstwa królewskich komisarzy, a także listowi biskupa wendeńskiego Ottona Schenkinga do króla⁷¹. Jako pierwszy do Zygmunta III dotarł list biskupa datowany 24 sierpnia, a więc trzy dni po zabójstwie. Wersja Schenkinga jest jednak krótsza i nie zawiera tylu informacji, co obszerniejsze i dokładniejsze „*Supplicatio in causa Noldiorum*” Fryderyka Noldego datowane 5 października 1615 oraz protokoły śledztwa⁷². Zaznaczyć jednak należy, że obydwa opisy nie przeczą sobie.

Według wersji Noldego, w nocy z 20 na 21 sierpnia, między godziną 11 a 12 do domu, w którym mieszkali bracia, wtargnęła grupa zbrojnych dowodzona przez dworzan księcia Wilhelma, Martina Wagnera i Hermana Heykinga. Wyciągnięto braci z łóżek i boso, znieważając i bijąc, powleczono na miejsce przyszej kaźni. Razem z Magnusem i Gotthardem Nolde zabrano także Engelberta Mengdena⁷³. Nic nie dały ostrzeżenia m.in. młodszej siostry Heykinga, Anny, która miała podobno wieczorem tego dnia ze łzami w oczach, w towarzystwie Hermana Dönhoffa, przekazać Noldemu informację o planach swojego brata⁷⁴. Późniejsze wydarzenia są dosyć niejasne. Miało dojść do próby ucieczki zaaranżowanej przez ludzi Wilhelma⁷⁵. Protokół ze śledztwa mówi o tajemniczym wybuchu podczas przeprowadzania ofiar przez rynek⁷⁶. Chodzi prawdopodobnie o to samo wydarzenie, upozorowane chyba rzeczywiście przez ludzi księcia. Ucieczka braci nie miała bowiem większych szans powodzenia w sytuacji, gdy ludzie księcia obsadzili całe miasto. Odpowiedzialnym za kontrolę nad drogami wylotowymi z Mitawy był Fromhold Sacken, mający do dyspozycji 30 jeźdźców⁷⁷.

Po złapaniu braci Nolde zaprowadzono ich na miejsce egzekucji, którym miał być według jednych plac zamkowy⁷⁸, a wedle innych okolice izby kupieckiej, niedaleko ich kwatery⁷⁹. Tam dworzanie i doradcy księcia Wilhelma zaczęli ich publicznie dręczyć. Koniec tym torturom położyło dopiero przybycie dworzanina Wilhelma, Karola Lokwina, niosącego nakaz egzekucji. Wykonał ją Martin Wagner odcinając braciom głowy toporem⁸⁰. Ciała zabitych wydano na pastwę tłumy, który je obrabował oraz sprofanował, obcinając palce i strzelając do nich⁸¹. Przyglądać się, a nawet brać osobiście udział w tych czynach, miał ryski prokurator Günter Küstner⁸². Engelbert Mengden uratował życie dzięki wstawienictwu Karola Lokwina i Jerzego Linstau’a⁸³. Kasper Tyzenhauz chciał okryć ciała zamordowanych swoim płaszczem, ale powstrzymywał go od tego Mikołaj Korff oraz strzegący

⁷¹ RPVA, Fonda nr 673, lietu apraksts nr 1, lietas nr 948, Otto Schenking do Zygmunta III, Ryga, 24 sierpnia 1615, k. 81–81v; *Aktenstücke*, s. XVIII.

⁷² *Supplicatio*, s. 76–79; *Interrogatoria, juxta quae Responsiones dabant Testes, talia fuerunt*, [w:] *Aktenstücke*, s. 100–104; *Interrogatoria wegen Ermordung der Nolde*, [w:] *ibidem*, s. 145–147.

⁷³ *Supplicatio*, s. 77–79.

⁷⁴ *Interrogatoria wegen*, [w:] *Aktenstücke*, s. 146–147.

⁷⁵ *Aktenstücke*, s. XVII; K. W. Cruse, op. cit., s. 97.

⁷⁶ *Interrogatoria, juxta quae Responsiones dabant Testes, talia fuerunt*, [w:] *Aktenstücke*, s. 103.

⁷⁷ *Supplicatio*, s. 79.

⁷⁸ L. A. Gebhardi, op. cit., s. 43; K. W. Cruse, op. cit., s. 97.

⁷⁹ A. Seraphim, *Die Geschichte*, s. 69.

⁸⁰ *Supplicatio*, s. 79.

⁸¹ *Interrogatoria, juxta*, s. 103; *Interrogatoria wegen*, s. 146.

⁸² *Interrogatoria, juxta*, s. 103; K. W. Cruse, op. cit., s. 97.

⁸³ A. Seraphim, *Die Geschichte*, s. 69.

zwłok ludzich Wilhelma⁸⁴. Jakby tego było mało, na rozkaz księcia wywleczono ciała zabitych na kupę obornika. Profanacji towarzyszyły drwiny nie oszczędzające samego króla Zygmunta i królewicza Władysława⁸⁵. Dopiero za sprawą matki braci Nolde i innych krewnych udało się uzyskać zgodę księcia Fryderyka, który nakazał swojemu dworzaninowi Hermanowi Grothussowi wywiezienie zwłok. Zabitych pochowano przy starym kościele w Mitawie⁸⁶.

Sam Wilhelm podobno nie mógł podczas tamtej nocy zasnąć. Położył się spać dopiero, gdy przyniesiono wiadomość o ścięciu braci Nolde⁸⁷. Według innych źródeł, na zamku ucztowano i świętowano⁸⁸. Samo miasto zostało odcięte od świata aż do południa następnego dnia, kiedy zdecydowano się wreszcie otworzyć bramy⁸⁹. Mimo to inne niedoszłe ofiary, Otton Grothuss i Engelbert Vietinghoff, zdołały się jakoś wymknąć z Mitawy. Daremnie ścigał ich Frommhold Sacken. Otto Grothuss miał znaleźć schronienie w przytułku w Piltyniu⁹⁰.

W Mitawie nie potępiono mordu na braciach Nolde. Wskazują na to wypowiedzi członków rady miasta, Piotra Rahma i Fryderyka Bistrama⁹¹. Ale już wkrótce wydarzenia zaczęły przybierać obrót niekorzystny dla książąt i mieszkańców miasta. Poruszony wydarzeniami król, odpowiadając na *supplicatio* Fryderyka Noldego, oskarżył o popełnienie zbrodni książąt Fryderyka i Wilhelma. Zabicie monarszych sekretarzy uznał za znieważenie majestatu królewskiego. W dodatku zarzucał księciu Fryderykowi zaniechanie przygotowań do landtagu w Autz. Dodawał również, że Mitawa podlegała jego jurysdykcji⁹². Obawiając się konsekwencji zabójstwa, książęta bezzwłocznie przystąpili do działania. Pozyskiwali sojuszników i zbierali siły potrzebne w przyszłym zatargu z królem polskim⁹³. Najbardziej zagrożony Wilhelm postarał się o poparcie kanclerza litewskiego Lwa Sapiehy⁹⁴. Szukając innych potężnych sprzymierzeńców, książęta zdecydowali się porozumieć z leżącą przy granicy księstwa Ryga. Książę Wilhelm już w październiku 1615 r. zaproponował radzie miasta zakończenie wszystkich dotychczasowych sporów po myśli miasta, co Ryga skwapliwie wykorzystała⁹⁵. Postępowanie Wilhelma wywołało na początku następnego roku zdecydowaną dezaprobatę królewskich komisarzy wysłanych do Rygi celem zbadania

⁸⁴ *Interrogatoria, juxta*, s. 104; *Supplicatio*, s. 78; *Interrogatoria wegen*, s. 146.

⁸⁵ *Interrogatoria, juxta*, s. 103.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 103–104; *Interrogatoria wegen*, s. 146.

⁸⁷ *Interrogatoria wegen*, s. 146.

⁸⁸ A. Richter, op. cit., s. 33.

⁸⁹ *Interrogatoria, juxta*, s. 104.

⁹⁰ A. Richter, op. cit., s. 33; A. Seraphim, *Die Geschichte*, s. 69.

⁹¹ *Interrogatoria, juxta*, s. 104.

⁹² *Supplicatio*, s. 76.

⁹³ Książęta wysłali swojego dworzanina Jerzego Linstowa do miasta Sfangenbergk, aby przedstawił tam sprawę z punktu widzenia książąt, Akta miasta Sfangenbergk, 14 lutego 1616, Sfangenbergk, LVVA, Fonda nr 1100, lietu apraksts Nr 13. 1422. g.–1942. g., Noldu Dzimta, Lietas nr 1043: Dokumenti (ziņojums, ligumi, ģenealogiskās tabulas u. c.) par dzimtas locekļu biogrāfiskajiem fatiem un ģenealoģiju, k. 2.

⁹⁴ Książę postarał się o poparcie kanclerza litewskiego Lwa Sapiehy, BCzart., TN, t. 109, Książę Wilhelm do Lwa Sapiehy, Goldynga, 9 grudnia 1615, s. 247–251; Książę Wilhelm do Lwa Sapiehy, Goldynga, 9 grudnia 1615, *ibidem*, s. 247–251.

⁹⁵ RPVA, Fonda nr 673, lietu apraksts nr 1, lietās nr 948, Książę Wilhelm do Rady miasta Ryga, Schaden, 13 października 1615, k. 59–61; Rezolucja Rady i Gildii na propozycje księcia Wilhelma, 14 października 1615 [Ryga], *ibidem*, k. 62–65v; Rezolucja Rady i Gildii na propozycje księcia Wilhelma, Ryga, 21 października 1615,

okoliczności zabójstwa braci Nolde, oraz kurlandzkiej szlachty⁹⁶. Nieco później od Wilhelma, w grudniu 1615 r., książę Fryderyk, nie będąc pewny swojej przyszłości, zdecydował się odsprzedać Rydze sporne starostwo Dalen, położone przy granicy miasta⁹⁷.

Książęta nie zaniedbali też przygotowań do ewentualnej wojny z Rzeczpospolitą. Nie mogąc liczyć na szlachecką służbę konną (*Roßdienst*), rozpoczęli werbunek zaciężnego wojska. Zbrojenia poświadczają doniesienia komisarzy królewskich, którzy wspominali o obsadzeniu zamku mitawskiego i przysposobieniu mieszczan do walki na wypadek wojny⁹⁸. O zaciągach dowiadujemy się już w grudniu 1615 r., kiedy to Wilhelm pisał do pruskiej rady regencyjnej z prośbą o pozwolenie na przemarsz pułkownika Dönhofa z 1000 żołnierzy piechoty i 200 jazdy⁹⁹. Liczebność oddziałów księcia potwierdza informacja komisarzy piszących o około tysiącu „ludu służącego”, który miał czekać na terenach zarządzanych przez Wilhelma¹⁰⁰. Śledząc późniejszy przebieg działań wojennych w Kurlandii i Inflantach w latach 1617–1618 domyślać się można, że większość oddziałów Wolmara Farensbacha biorących udział w tych walkach, została zwerbowana właśnie wtedy¹⁰¹.

Zachowanie książąt, przede wszystkim Wilhelma, stanowi dowód, że to oni stali za zabójstwem braci Nolde. Na dworze Zygmunta III wina Wilhelma nie podlegała żadnym dyskusjom, należało jedynie zbadać dokładnie przebieg wydarzeń i zdobyć dowody winy księcia oraz innych osób zamieszanych w zabójstwo braci. Zgoda szlachty na przybycie na landtag do Mitawy i związane z tym pojawienie się braci Nolde było podejrzane. Wiele faktów wskazywało, że w przygotowaniu do zabójstwa zamieszanych było wiele osób, nie tylko najbliżsi współpracownicy książąt. Do ukarania winnych, zwłaszcza tych najwyżej postawionych, konieczna była zgoda sejmu. Dlatego król wysłał do księstwa komisję z zadaniem zbadania wszystkich poszlak¹⁰². W jej skład weszli: Otto Schenking, Adam Talwosz, Adam Kossobucki, Jan Siciński, Kasper Tyzenhauz, Benedykt Wahl i Andrzej Rey¹⁰³. W wytycznych dla komisarzy król nakazał uspokoić sytuację w księstwie, a następnie przesłuchać każdego, kto miał jakiś związek ze sprawą. Osoby przeszkadzające komisarzom miały zostać dla przykładu ukarane¹⁰⁴.

---

ibidem, k. 77–80; RPVA, Fonda nr 673, lietu apraksts nr 1, Umowa pomiędzy miastem Rygą a księciem Wilhelmem, lietas nr 963; Curlandica; Orlog–Schiff, k. 9.

⁹⁶ RPVA, Fonda nr 673, lietu apraksts nr 1, lietas nr 948, Skarga komisarzy królewskich na miasto Ryga, Ryga, 7 lutego 1616, k. 83–84; Protest kurlandzkiej szlachty przeciwko umowie księcia Wilhelma z Rygą, Mitawa, 8 lutego 1616, ibidem, k. 85.

⁹⁷ RPVA, Fonda nr 673, lietu apraksts nr 1, lietas nr 90: Dalensia I, Książę Fryderyk do rady miasta Ryga, grudzień 1615, k. 5.

⁹⁸ BPAN Kórnik 362, Komisarze do książąt Kurlandii i Semigalii, Mitawa, 27 stycznia 1616, s. 36.

⁹⁹ RPVA, Fonda nr 673, lietu apraksts nr 1, lietas nr 969, Książę Wilhelm do pruskiej rady regencyjnej, 9 grudnia 1615, k. 25.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 35.

¹⁰¹ BPAN Kórnik 294, Wolmar Farensbach dysponował tysiącem piechoty i rotą jazdy, Miasto Ryga do Zygmunta III, Ryga, 20 października 1617, s. 327.

¹⁰² Instrukcja Zygmunta III dla komisarzy królewskich, Warszawa, 13 listopada 1615, [w:] *Aktenstücke*, s. 93–95.

¹⁰³ Komisarze do książąt Kurlandii i Semigalii, Mitawa, 24 stycznia 1616, [w:] *Aktenstücke*, s. 84–86.

¹⁰⁴ LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 73, Zygmunt III do NN, Warszawa, 12 listopada 1615, k. 55; Wytyczne dla królewskich komisarzy, [w:] *Aktenstücke*, s. 105.

Poza Wilhelmem, w kręgu podejrzanych znalazł się również książę Fryderyk. Król polecił sprawdzić, czy do zabójstwa nie doszło w obecności księcia i czy nie było ono wynikiem zaniedbań z jego strony¹⁰⁵. Oprócz książąt, król obwinał również inne osoby, wśród nich wymieniał: Hermana Heykinga, Alexandra Korffa, Michała Manteufflla, Fromholda Sackena, Gotharda Schrödera, Magnusa Buttlera, Henryka Bergka, Wagnera Galusa Castelio i Michała Brandberga. Wśród najbardziej obciążonych padły nazwiska Dawida Andrea, Jerzego Linstau i Karola Lokwina¹⁰⁶. Prawdopodobnie z osobistych już względów Zygmuntowi III zależało także na przesłuchaniu i osądzeniu mieszkańców Mitawy zamieszanych w zabójstwo braci Nolde¹⁰⁷. Zlecił to osobno pomocnikom komisarzy Walentemu Woydatowi i Janowi Olszewskiemu¹⁰⁸. Komisja została wyposażona w zestawy pytań, w których poruszono każdy szczegół związany z zabójstwem¹⁰⁹. Większość śledztwa wypełniły jednak komisarzom rozmowy z głównymi podejrzаныmi, książętami Fryderykiem i Wilhelmem, choć oczywiście nie pominięto ich dworzan oraz mieszczan Mitawy i Rygi¹¹⁰.

Śledztwo w sprawie zabicia braci Nolde rozpoczęło się 18/28 stycznia¹¹¹. Już w pierwszym liście do książąt komisarze prosili o zapewnienie ochrony, kwaterunku, żywności oraz o pozwolenie zbadania okoliczności zabójstwa braci Nolde¹¹². Zgodnie z królewskim rozkazem obydwaj książęta mieli obowiązkowo zjawić się w Mitawie 11/21 stycznia 1616¹¹³. Szczególne znaczenia nabrało bezpieczeństwo samych komisarzy, bowiem pisali oni, że przyjęto ich jak nieprzyjaciół. Dowodem na to jest obsadzenie wojskiem zamku w Mitawie oraz przygotowanie mieszczan do walki na wypadek wojny¹¹⁴. Poczucie zagrożenia ze strony Wilhelma potęgował fakt, że „pod tysiąc ludu służącego na nas [komisarzy królewskich — M. B.] czekało”¹¹⁵. Podobnie wyglądała sprawa z zakwaterowaniem, którego komisarzom odmawiano. Trudne położenie komisji trwało jednak tylko tydzień. Tyle bowiem czasu trwały rozterki księcia Fryderyka. Ostatecznie 16/26 stycznia postanowił on uznać kompetencje komisji, zwalniając przy tym szlachtę z przysięgi, aby umożliwić w ten sposób jej przedstawicielom swobodnie odpowiadanie na pytania¹¹⁶. Mimo tych ustępstw, Fryderyk nadal zarzucał komisarzom brak kompetencji, bowiem nie mieli oni mandatu sejmowego. Powoływał się przy tym na *Pacta Subiectionis*¹¹⁷.

¹⁰⁵ LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 73, Zygmunt III do NN, Warszawa, 12 listopada 1615, k. 54.

¹⁰⁶ Ibidem, k. 55.

¹⁰⁷ Suplement instrukcji Zygmunta III dla komisarzy królewskich, Warszawa, 7 stycznia 1616, [w:] *Aktenstücke*, s. 95.

¹⁰⁸ Zygmunt III do komisarzy królewskich, Warszawa, 6 stycznia 1616 [w:] *Aktenstücke*, s. 99.

¹⁰⁹ *Interrogatoria, juxta*, oraz *Interrogatoria wegen*, [w:] *Aktenstücke*, s. 101–104 i 145–147.

¹¹⁰ *Aktenstücke*, s. XX.

¹¹¹ BPAN Kórnik 362, Komisarze do Zygmunta III, Mitawa, 31 stycznia 1616, s. 38.

¹¹² Komisarze do książąt Kurlandii i Semigalii, Mitawa, 24 stycznia 1616, [w:] *Aktenstücke*, s. 86.

¹¹³ LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 73, Zygmunt III do NN, Warszawa, 12 listopada 1615, k. 54v; Instrukcja Zygmunta III dla komisarzy królewskich, Warszawa, 13 listopada 1615, [w:] *Aktenstücke*, s. 94; Zygmunt III do Ottona Schenkinga, Warszawa, 12 listopada 1615, [w:] *Aktenstücke*, s. 96; Komisarze do księcia Fryderyka, Wolmar, 20 grudnia 1615 Wolmar, [w:] *Aktenstücke*, s. 97.

¹¹⁴ BPAN Kórnik 362, Komisarze do książąt Kurlandii i Semigalii, Mitawa, 27 stycznia 1616, s. 36.

¹¹⁵ Ibidem, s. 35.

¹¹⁶ *Aktenstücke*, s. XVIII; V. Keller, op. cit., s. 90.

¹¹⁷ Książę Fryderyk do komisarzy królewskich, Mitawa, 27 stycznia 1616, [w:] *Aktenstücke*, s. 117; książę Fryderyk zamierzał przeciągnąć śledztwo mając się wszelkich kruczków prawnych, LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 2, lietas nr 3015, k. 153.

Znacznie gorzej poszło komisji z Wilhelmem. Już 16/26 stycznia komisja wysłała do niego wezwanie, aby przybył do Mitawy w celu ustalenia faktów. Nakazano mu jednocześnie rozpuszczenie otaczających go jakoby dla bezpieczeństwa wojsk¹¹⁸. Polecenie to było efektem docierających do komisarzy informacji o zebraniu znacznej liczby wojska i zablokowaniu dróg, co powodowało, że kurlandzka szlachta musiała podróżować do Mitawy przez Litwę¹¹⁹. Formalnie jednak, bawiący wówczas w Autz książę Wilhelm zadeklarował gotowość do współpracy, a nawet wysłał czterech swoich przedstawicieli: Berenta Vietinghoffa, Krzysztofa Lippe, Oswalta Tornauen i Baltazara Holtschur, aby wspomagali komisarzy i mieli na wszystko baczenie¹²⁰. Pod koniec stycznia komisarze wysłali do księcia Wilhelma deputację złożoną z Walentego Woydata, Jana Olszewskiego i Zygmunta Matzuka. Przyjęto ich w jakiejś szopie w obecności jazdy i piechoty księcia. Sam Wilhelm, zasłaniając się chorobą, nie chciał do nich wyjść i posyłał swoich podwładnych. Choć w końcu przyjął wysłanników, to jednak nie spełnił ich oczekiwań. Na prośbę członków deputacji, książę przydzielił eskortę na drogę powrotną. Nie uchroniło to komisarzy przed przykrym spotkaniem z oddziałem Wolmara Farensbacha. Niewiele brakowało, a doszłoby do kolejnego zabójstwa. Na szczęście spotkanie skończyło się tylko ostrą wymianą słów i drobnym rękoczynem¹²¹. Tymczasem książę Wilhelm odpowiedział komisarzom oskarżeniem, że odbierają mu należne władcy prerogatywy. Powoływał się przy tym na konstytucję króla Aleksandra z 1505 r. Zaprzeczał także swemu udziałowi w zamordowaniu braci Nolde i odpierał zarzuty o czynienie przeszkód w ich pogrzebaniu¹²². Opór Wilhelma skłonił króla do bardziej zdecydowanych działań. Zygmunt III wysłał list do księcia Fryderyka, z nakazem, aby ten pohamował swego brata¹²³. Dodatkowo, w uniwersale do poddanych księcia z 18 lutego 1616 król zwalniał ich od posłuszeństwa wobec Wilhelma, uzasadniając to trudnościami czynionymi komisarzom. Na zdecydowaną postawę Zygmunta III wpływ miał przede wszystkim fakt, że książę ociążał się z rozpuszczeniem oddziałów zbrojnych¹²⁴.

W lutym 1616 r. komisja zakończyła sprawę książąt. Przesłuchani mieszcianie mitawscy i członkowie rady miejskiej „zgodnie niewinność Książęcia Frydrycha oświadczają, zwalając wszystko *crimen* na Książęcia Wilhelma i jego czeliadz”¹²⁵. 5 lutego na życzenie komisji ekshumowano zwłoki braci Nolde, przeniesiono je do domu ich ojca i stąd przewieziono do Rygi, gdzie miało miejsce przesłuchanie Güntera Küstnera oraz innych rybskich mieszczan¹²⁶.

W połowie lutego komisarze planowali jeszcze wyjazd do Piltnia¹²⁷. Na przeszkodzie w realizacji planu stanął jednak Wolmar Farensbach, który „kazał nam [komisarzom

¹¹⁸ Komisarze do księcia Wilhelma, Mitawa, 26 stycznia 1616, [w:] *Aktenstücke*, s. 100.

¹¹⁹ BPAN Kórnik 362, Komisarze do Zygmunta III, Mitawa, 27 stycznia 1616, s. 36–37; Komisarze do Zygmunta III, Mitawa, 31 stycznia 1616, *ibidem*, s. 39.

¹²⁰ Książę Wilhelm do komisarzy królewskich, [Autz], 28 stycznia 1616, [w:] *Aktenstücke*, s. 110.

¹²¹ Sprawozdanie Zygmunta Matzuka z misji do księcia Wilhelma, [w:] *Aktenstücke*, s. 105–107.

¹²² Książę Wilhelm do komisarzy królewskich, b. m., 30 stycznia 1616, [w:] *Aktenstücke*, s. 107–109.

¹²³ HI, KHA nr 76, Zygmunt III do księcia Fryderyka, Warszawa, 8 lutego 1616, s. 59.

¹²⁴ Uniwersał Zygmunta III do powiatu piltyńskiego, Warszawa, 18 lutego 1616, [w:] *Aktenstücke*, s. 140; V. Keller, *op. cit.*, s. 91.

¹²⁵ BPAN Kórnik 362, Komisarze do Zygmunta III, Mitawa, 31 stycznia 1616, s. 38.

¹²⁶ *Aktenstücke*, s. XIX; A. Seraphim, *Die Geschichte*, s. 72.

¹²⁷ BPAN Kórnik 362, Komisarze do Zygmunta III, Ryga, 15 lutego 1616, s. 60.

— M. B.] gospody [w Hasenpoth — M. B.] pozastępować pomazawszy napisy gdzie na nas było pozapissowano, także i Ks[ia]że Wilhelm tosz uczynił¹²⁸. Wyprawa skończyła się więc jedynie spotkaniem ze szlachtą nad granicą piltyńsko–kurlandzką, 6 mil od Hasenpoth (lot. Aispute)¹²⁹. Na tym zakończyło się dochodzenie w sprawie zabójstwa braci Nolde. W początku marca Zygmunt III poinformował listownie księcia Wilhelma o wynikach śledztwa¹³⁰. Zbliżający się sejm roku 1616 miał rozstrzygnąć losy książąt i ich dziedzictwa.

Jeśli chodzi o samą szlachtę kurlandzką, to w instrukcji z 15 lutego dla Ottona Grothussa i Henryka Plettenberga okazywała ona królowi swoją wierność i posłuszeństwo. Przewidując wcielenie księstwa do Rzeczypospolitej poddawała się zawczasu jego opiece i prosiła o potwierdzenie praw oraz przywilejów¹³¹. Książę Fryderyk dowiedziawszy się o postulatach szlachty, oskarżył ją o szkalowanie dobrego imienia domu Kettlerów i nieposzanowanie pamięci jego zmarłego ojca¹³². Wydawało się, że godziny Księstwa Kurlandii i Semigalii są już policzone.

Już na samym początku sejmu rozstrzygnęła się sprawa młodszego z książąt. Wilhelm postawą wobec komisji, nieprzybyciem do Mitawy i zaniedbaniem swoich spraw na sejmie pogrzebał szanse na ulaskawienie i utrzymanie się na tronie¹³³. 4 maja pozbawiono go władzy, praw i tytułu do księstwa¹³⁴. Było to wydarzenie nie mające precedensu w historii Rzeczypospolitej¹³⁵. Tymczasem szanse Fryderyka na wyjście obronną ręką wydawały się znaczne. Izba poselska była w większości po stronie księcia, a i w senacie Fryderyk mógł liczyć na wsparcie¹³⁶. Na jego korzyść przemawiała też tradycyjna już obawa przed zwiększeniem władzy królewskiej w związku z ewentualnym wcieleniem księstwa do Rzeczypospolitej lub oddaniem go we władanie królewiczowi Władysławowi¹³⁷. O takim rozwiązaniu

¹²⁸ BPAN Kórnik 362, Komisarze do Zygmunta III, Mitawa, 24 lutego 1616, s. 72.

¹²⁹ BPAN Kórnik 362, Komisarze do Zygmunta III, Gręzy na granicy piltyńskiej, 4 marca 1616, s. 78.

¹³⁰ HI, KHA nr 76, Zygmunt III do księcia Wilhelma, Warszawa, 2 marca 1616, s. 45; podobnie uczynił Zygmunt III wobec obydwu książąt na początku maja, LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 73, Zygmunt III do księcia Fryderyka i Wilhelma, Warszawa, 4 maja 1616, k. 57b.

¹³¹ *Instruktion der Chur- und Semgallischen Landschaft, ihren Gesandten, den Wohl Edlen, Gestrengen und Ehrenvesten Herrn Otto Grothausen, Ritterschaft-Hauptmann, Ottmars Sohn, und Henrich Plettenberg, auf zukünftigen Reichstag mitgegeben zu Mitau den 15ten Februar Ao. dni 1616*, Mitawa, 15 lutego 1616, [w:] *Aktenstücke*, s. 231–232.

¹³² *Universal Sr. Fürstl. Gnaden an die Landschaft, welches zu Warschau die Gesandten den 10ten Juny empfangen, und sich darauf verantwort haben*, 28 maja 1616 Grünhoff, [w:] *ibidem*, s. 232–233.

¹³³ Wynikiem działalności księcia i jego wysłanników była zatarg z pewnym szlachcicem, Protestacja szlachcica Sebastiana Ruczalskiego przeciwko księciu Wilhelmowi i jego wysłannikom: Krzysztofowi Lippe, Bernardowi Wittingowi, Dawidowi Andrea i Henrykowi Butlerowi, Sochaczew, 26 maja 1616, HI, KHA nr 76, s. 63; Książę wysłał swoich przedstawicieli na sejm, Instrukcja na sejm dla Aleksandra Korffa, Krzysztof von Lippe, Vittinghoff od księcia Wilhelma, 4 kwietnia 1616, Goldynga, LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 3, lietas nr 344: Dokumenti (instrukcijas, pilvaras, ziņojumi u. c.) par delegātu sūtīšanu uz Polijas seimu. 1592–1792, k. 22–44v.

¹³⁴ HI, KHA nr 76, Dekret Zygmunta III pozbawiający księcia Wilhelma władzy, Warszawa, 4 maja 1616, s. 55–57.

¹³⁵ L. A. G e b h a r d i, op. cit., s. 45; A. S e r a p h i m, *Die Geschichte*, s. 74; S. O c h m a n n, op. cit., s. 196; H. W i s n e r, *Zygmunt III Waza*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 180.

¹³⁶ S. O c h m a n n, op. cit., s. 190.

¹³⁷ Plany przekazania księstwa królewiczowi Władysławowi występowały jeszcze na sejmie 1619 r., Biblioteka Raczyńskich, rkps 2, *Consilium X. Biskupa Wendeńskiego ze strony Królewica J. Mci Władysława na Seymie Warszawskim Anni 1619*, s. 68.

wspominał Zygmunt III już w listopadzie 1615 r., pisząc, że w razie aneksji zachowane zostaną dobra tamtejszej szlachty¹³⁸. Możliwość wykorzystania księstwa jako bazy wypadowej do wojny ze Szwecją powiększała jeszcze niechęć sejmującej szlachty do inkorporacji księstwa¹³⁹. Na ostateczne rozstrzygnięcie sprawy trzeba było czekać do zakończenia sejmku w dniu 7 czerwca. Dzień wcześniej senat bez udziału posłów rozpatrywał sprawę książąt¹⁴⁰. Postanowiono pozostawić księcia Fryderyka przy jego ojcowiznie pod warunkiem złożenia przysięgi oczyszczającej go z zarzutów dotyczących udziału w zabójstwie braci Nolde¹⁴¹. Jako uzasadnienie tej decyzji podawano słaby stan zdrowia księcia i brak następcy¹⁴². Nie bez znaczenia było także jego postępowanie wobec komisji i zasługi podczas wojny ze Szwecją, głównie udział w bitwie pod Kircholmem¹⁴³.

Trwający nadal spór szlachty z księciem rozwiązano wysyłając do księstwa nową komisję. Wynikiem jej współpracy z księciem Fryderykiem stało się sporządzenie *Formula Regiminis*¹⁴⁴. Uregulowała ona rządy, sądownictwo, administrację, kwestie indygenatu oraz służby wojskowej w księstwie. W dodatku komisja wymusiła budowę dwóch kościołów katolickich i wprowadzenie w księstwie kalendarza gregoriańskiego¹⁴⁵.

Śmierć braci Nolde w Mitawie i pozbawienie władzy księcia Wilhelma miało również wydźwięk międzynarodowy. Napiętą sytuację wykorzystali Szwedzi przyjmując propozycję Wolmara Farensbacha, który zaofiarował w połowie 1616 r. Gustawowi Adolfowi wydanie Dyamentu (niem. Dünamünde, lot. Daugagriva) i Rygi¹⁴⁶. Doprowadziło to do wznowienia rok później działań zbrojnych w Inflantach¹⁴⁷.

¹³⁸ LVVA, Fonds nr 554, lietu apraksts nr 1, lietas nr 73, *si Regni Provinciarum illi anexariem sint possessionati nobiles, ad n[ost]ram alteriorem in formam detineri faciant*, Zygmunt III do NN, 12 listopada 1615 Warszawa, k. 54v.

¹³⁹ B. Thyresson, *Sverige och det protestantiska Europa från Knäredfreden till Rigas erövring*, Uppsala 1928, s. 94.

¹⁴⁰ S. Ochmann, op. cit., s. 195–196.

¹⁴¹ HI, KHA nr 76, Akt księcia Fryderyka, Mitawa, 16 lipca 1616, s. 81–83.

¹⁴² A. Seraphim, *Geschichte*, s. 74.

¹⁴³ Dekret Zygmunta III wobec skarg przeciwko książętom, Warszawa, 7 lipca 1616, [w:] *Aktenstücke*, s. 166–167.

¹⁴⁴ *Formula Regiminis*, Mitawa, 28 marca 1617, [w:] *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatu Lithuaniae*, t. V, wyd. M. Dogiel, s. 374–379; *Formula Regiminis*, Mitawa, 28 marca 1617, [w:] J. A. Hylden, op. cit., s. 243–252; L. A. Gebhardi, op. cit., s. 46.

¹⁴⁵ A. Bues, *Kurlandia, Inflanty, Prusy Królewskie i Książęce a Rzeczpospolita Obojga Narodów. Refleksje o federacyjnej budowie państwa polsko-litewskiego w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, CzP–H, t. L, 1998, z. 1, s. 227; eadem, *Kurland in der frühen Neuzeit*, „Acta Poloniae Historica”, t. LXXVII, 1997, s. 48; wprowadzenie kalendarza gregoriańskiego było tylko teoretyczne, gdyż aż do XVIII w. używano nadal juliańskiego.

¹⁴⁶ Mimo niewątpliwie kuszącej oferty Gustaw Adolf początkowo nie był zainteresowany propozycją Infantczyka urodzonego w Kurlandii. Szale przechylił prawdopodobnie kanclerz szwedzki Axel Oxenstierna, nakłaniając króla do wykorzystania szansy mogącej się według niego już nigdy nie powtórzyć, Axel Oxenstierna do Gustawa Adolfa, Åbo, 25 maja 1616, Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, Afd. I, t. II, red. C. G. Styffe, Stockholm 1896, s. 276–280; B. Thyresson, op. cit., s. 99; *Den occasionem en gång låter sig gå utur hand, famlar sedan fåfängt därefter och när icke dess frukt*, N. Ahnuld, *Axel Oxenstierna intill Gustav Adolfs död*, Stockholm 1940, s. 204; A. Norberg, *Polen i svensk politik 1617–1626*, Stockholm 1974, s. 36–37; Z. Anusik, *Gustaw II Adolf*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1996, s. 56.

¹⁴⁷ Vide A. Seraphim, *Der Kurländer*; B. Thyresson, op. cit.; *Sveriges krig. 1611–1632*, t. II, *Polska kriget*, Generalstabens, Stockholm 1936; H. Wisner, *Kampania inflancka Krzysztofa Radziwiłła w latach 1617–1618*, ZH, t. XXXV, 1970, z. 1, s. 9–35.

Sam książę Wilhelm skończył życie mając we władaniu zaledwie probostwo w Kukulowie (niem. Kucklow) na Pomorzu Zachodnim¹⁴⁸. Władca tego kraju, Bogusław XIV, był bowiem spokrewniony z żoną księcia Fryderyka, Elżbietą Magdaleną, córką Ernesta Ludwika wołoskiego i Zofii Jadwigi¹⁴⁹.

---

¹⁴⁸ B. Wachowiak, *Pomorze Zachodnie w schyłkowej epoce feudalizmu (1464–1815), Okres IV: Pomorze Zachodnie w początkach czasów nowożytnych (1464–1648). Odrodzenie się i upadek państwa pomorskiego*, [w:] *Historia Pomorza*, t. II: *do roku 1815*, cz. 1: *1454/66–1648/57*, pod red. G. Labudy, Poznań 1976, s. 988; <http://www.ruegenwalde.com/greifen/bog-14/bog-14.htm>.

¹⁴⁹ E. Rymar, *Rodowód książąt pomorskich*, t. II, Szczecin 1995, s. 207, tabl. XIII.